

घटक ३
चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणून!
(लेख क्र. २१ ते २९) (आशयसूत्रे व वाङ्मयीन विशेष)

३.१ उद्दिष्टे

या घटकाचे अध्ययन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना,

१. लेखांतील आशयाचे चिकित्सक विश्लेषण करता येईल.
२. डॉ. आ. ह. साळुंखे यांच्या ललितलेखनाची वैशिष्ट्ये सांगता येतील.
३. साहित्य कृतीतील आशय सौंदर्य व भाषा सौंदर्य स्पष्ट करता येईल.
४. ललित गद्याचे लेखन करता येईल.

३.२ प्रास्ताविक

विद्यार्थी मित्रहो !

मराठीतील महत्त्वाचे विचारवंत, प्राच्याविद्यापंडित, धर्मग्रंथाचे भाष्यकार म्हणून डॉ. आ. ह. साळुंखे सर्वज्ञात आहेत. त्यांचे वैचारिक संशोधनपर लेखन हे आशय, विचार, मांडणी व भाषाशैली या दृष्टीने उच्च प्रतीचे आहे. 'चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणून!' या पुस्तकामध्ये डॉ. साळुंखे यांच्यातील काव्यात्म प्रकृतीचा चिंतनशील ललितलेखक प्रकटतो. प्रस्तुत स्वयंअध्ययन साहित्यातील विभाग-१ व विभाग-२ मधील लेखांचे अध्ययन केल्यानंतर आपणांस डॉ. साळुंखे यांचे अनुभवविश्व, चिंतन, दृष्टिकोन, विचारविश्व व लेखनशैली यांचे काही एक आकलन झाले असेल. आपण तिसऱ्या विभागामध्ये लेख क्र. २१ ते २९ यांचे अध्ययन करणार आहोत. डॉ. साळुंखे यांची भाषा व लेखनशैली यांच्याविषयी साकल्याने विश्लेषण करणार आहोत. या स्वयंअध्ययन साहित्याच्या अध्ययनानंतर 'चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणून! हे मूळ पुस्तक सर्व विद्यार्थ्यांनी आवर्जून वाचा, त्यावर विचार, चिंतन व लेखन करा.

३.३ विषय विवेचन

प्रस्तुत विभागातील प्रत्येक लेखांचा आशय व त्यावरील भाष्य साररूपाने पुढीलप्रमाणे आहे.

३.३.१ चढापेक्षा उताराचा प्रवास क्लेशदायक!

मानवी जीवनातील चढ उतारावर काही घटना प्रसंगाच्या आधारे मार्मीक भाष्य डॉ. आ. ह. साळुंखे यांनी केले आहे. २००१ साली डॉ. साळुंखे हे 'ओणम'च्या सणाच्या काळात केरळमध्ये होते. त्यावेळी कोट्टायम येथील नौकानयन स्पर्धा पाहण्याची संधी त्यांना मिळाली. नौकानयन स्पर्धांचे नयनरम्य दृश्य पाहत असतानाच त्यांना नदीच्या काठावरील एक वेगळेच दृश्य दिसले. काठालगतच्या एका नौकेतील एक प्रौढ

मनुष्य मद्याचे घोट रिचवत त्या स्पर्धाकडे पाहत होता व हातवारे करीत काही तरी बडबडत होता. त्याने तरुणपणी झंझावती वेगानं अशा अनेक स्पर्धा जिंकल्या होत्या. आता वयोमानानुसार त्याचा जोश, तडफ ओसरली होती. त्याला स्पर्धेत भाग घेता येत नव्हता. त्यामुळे भूतकाळातील आठवणी व वर्तमानातील वेदना सोसण्यासाठी त्याने मद्याचा आधार घेतला होता. ही घटना मानवी जीवनातील एका अपरिहार्य वास्तवाचे भेदक दर्शन घडवते. यशाच्या शिखरावर असताना माणूस जग जिंकल्याच्या सुखात असतो. पण त्या शिखरावरून खाली उतरून इतरांना जागा करून देताना त्याला होणारी वेदना क्लेशदायक असते. जीवनाच्या विविध क्षेत्रात अत्युच्च स्थानी पोहचलेल्या, लोकप्रियतेच्या शिखरावर असलेल्या व्यक्तीलाही केव्हा ना केव्हा आहोती ही लागतेच. दुसऱ्या व्यक्ती त्यांच्या जागेवर स्वार होतात. ही प्रक्रिया अनेकांना पचवता येत नाही. मग ते आपलं दुःख एखाद्या व्यसनात बुडवू पाहतात. अशावेळी विवेक शाबूत ठेवला, मनाचं संतुलन राखलं, तर मात्र आपली जागा घेणाऱ्या व्यक्तीमध्ये आपण आपलंच प्रतिबिंब पाहू शकतो. ज्याला जीवनाच्या उताराचा हा प्रवास आनंदानं, समाधानानं आणि उमदेपणानं करता येतो, त्यालाच जीवन खऱ्या अर्थाने कळलं, असं म्हणता येतं. असा जीवन प्रवासातील चढ उतारांना सामोरं जाण्याचा उमदा विचार डॉ. साळुंखे यांनी या लेखामध्ये मांडला आहे.

३.३.२ आपण कसोटीच्या क्षणी कसे वागतो, हेच खरं निर्णायक असतं !

मानवी वर्तन व्यवहारावर भाष्य करणारा हा एक महत्त्वपूर्ण लेख आहे. प्रसिद्ध व्यक्तींना समाजात वावरताना आपल्या सद्गुणांच्या प्रकटीकरणाबाबत सजग राहावं लागतं. सामान्य माणसांभोवती कोणत्याही प्रतिमेचे वलय नसते. त्यामुळे ती मोकळ्या ढाकळ्यापणाने खुलेपणाने व्यक्त होत असतात. समाजाच्या कोणत्या ना कोणत्या क्षेत्रात नेतृत्व करणाऱ्या व्यक्तीस बरीच बंधनं येतात. आपल्या भावना व्यक्त करण्याच्या बाबतीत त्यांना अमर्याद स्वातंत्र्य उपभोगता येत नाही.

काही व्यक्तींनी आपल्या व्यक्तिमत्त्वात विशिष्ट सद्गुणाचा खरोखरच विकास केलेला असतो. याउलट काही व्यक्तींनी संधीसाधूपणे सद्गुणांचा बुरखा घेतलेला असतो. या दोन्ही व्यक्ती बाह्यतः सारख्या दिसत असल्या तरी त्यांच्यातला फरक ओळखण्याचा मार्ग म्हणजे कसोटीच्या क्षणी, निर्णायक वेळी त्या व्यक्तीचं वागणं कसं असतं, हे जाणून घेणं. एखाद्या भिक्खूनां क्रोध जिंकला आहे काय, हे नेहमीच्या परिस्थितीवरून ठरत नाही; तर कुणी अप्रीतिकर बोललं तरी तो शांत राहत असला तरच त्यानं क्रोध जिंकला आहे, असे म्हणता येतं, असे गौतम बुद्धांनी म्हटलं आहे.

आपला मुद्दा अधिक स्पष्ट करण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या 'बुद्ध आणि त्यांचा धम्म' या ग्रंथातील एक उदाहरण डॉ. साळुंखे यांनी दिले आहे. एकदा श्रावस्ती नगरीत विदेसिका नावाची एक कुलीन स्त्री राहात होती. ती नम्र, सभ्य आणि सौम्य म्हणून विख्यात होती. तिच्याकडे काली नावाची एक सेविका होती. ती विदेसिकेची सगळी कामं तत्परतेने करीत होती. या कालीच्या मनात एकदा विचार आला की, आपली मालकीण रागवत नाही, ते तिच्या मनात राग निर्माण होत नाही म्हणून, की आपण तिची सगळी

कामं वेळच्या वेळी करीत असल्यामुळे तिला रागवण्याचा प्रसंगच येत नाही म्हणून? मालकिणीचं खरं स्वरूप कळण्यासाठी कालीने तिची परीक्षा घेण्याचं ठरवलं.

मग काली एके दिवशी सकाळी नेहमीपेक्षा मुद्दामच जरा उशीरा उठली. त्यावर 'तू आज उशीरा का उठलीस?' असं मालकिणीनं तिला ओरडून विचारलं. त्यावर ती म्हणाली, 'बाईसाहेब, चालायचंच, त्यात काय विशेष?' त्यानंतर, दुसऱ्या दिवशी सकाळी ती अधिकच उशीरा उठली. तेव्हा मालकीण तिच्यावर चांगलीच संतापली. तिसऱ्या दिवशी काली अधिकच उशीरा उठली. तेव्हा मालकिणीने रागाने तिच्या डोक्यात फटका मारला. मालकिणीने क्रोडाला खऱ्या अर्थाने जिंकलं नव्हतं. तिला रागावण्यासारखी परिस्थिती निर्माण होत नव्हती. म्हणून ती शांत होती, हे या कालीच्या परीक्षेतून उघड झालं.

वरील उदाहरण कथन केल्यानंतर डॉ. साळुंखे पुढे म्हणतात की, जे सद्गुण आपल्या ठिकाणी आहेत, असं आपण मानत असतो, वा इतरांना तसं दाखवत असतो, ते सद्गुण आपल्या व्यक्तिमत्त्वात खऱ्या अर्थानं निर्माण व्हावेत, हे आपले ध्येय असले पाहिजे.

३.३.३ परिवर्तन शक्य आहे!

आपल्या जन्मापासून आपल्या जीवनाचा प्रवाह एका विशिष्ट पद्धतीने वाहत असतो. आपल्यावर विविध मार्गांनी संस्कार झालेले असतात. त्यामुळे आपला जीवनविषयक दृष्टिकोन बराच स्थिर झालेला असतो. आपला काही एक 'स्वभाव' बनलेला असतो आणि स्वभाव बदलता येत नाही, असे म्हणतात. जे एका व्यक्तीच्या बाबतीत घडतं, तेच समाजाच्या बाबतीतही घडतं. भारतीय समाजात नव्याच्या स्वागताला नकार देण्याची प्रवृत्ती मोठ्या प्रमाणावर आढळते. अगदी, अनिष्टाकडून इष्टाकडे होणाऱ्या परिवर्तनालाही विरोध करणं, हे भारतीय समाजाच्या दारिद्र्याचं आणि इतर दुःखाचं एक अत्यंत महत्त्वाचं कारण आहे, असे डॉ. आ. ह. साळुंखे यांना वाटते.

अर्थात, जुन्या गोष्टीतील सर्वच टाकून देण्यात शहाणपण नाही. अनेक जुन्या गोष्टींमध्ये पिढ्यान्-पिढ्यांचा हितकारक अनुभव साठवलेला असतो. पण जुने ते सोने म्हणत, वारसारूपाने आलेल्या अनिष्ट गोष्टींच्याही गुंत्यात अडकून राहणं, हा आत्मद्रोह होय असे डॉ. साळुंखे म्हणतात. जुन्या नव्याचं संतुलन साधून पुढं जाण्याच्या आवश्यकतेवर त्यांनी भर दिला आहे. इष्ट, हितकारक दिशेने होणाऱ्या परिवर्तनाचे आपण स्वागत केले पाहिजे. परिवर्तन होऊ शकत नाही, ही मनोधारणा हा परिवर्तनाच्या वाटेतील सर्वांत मोठा अडथळा ठरतो, असे ते म्हणतात.

डॉ. साळुंखे यांनी परिवर्तनाची प्रक्रिया समजावून सांगितली आहे. वस्तुतः ज्या अनिष्ट गोष्टींमध्ये बदल करायचा असेल, तिचं स्वरूप यथार्थ रीतीनं जाणून घेतलं, तिच्या कार्यकारणसंबंधाचं अचूक आकलन करून घेतलं, बदल कोणता हवा ते नीट स्पष्ट करून घेतलं आणि जबरदस्त इच्छाशक्तीच्या जोरावर निर्धारानं आणि क्षमतेनं नेमकी क्रिया केली, तर आपण हवा असलेला बदल नक्की घडवून आणू शकतो. या संदर्भात निसर्गातील व समाजातील बदलांची काही उदाहरणे त्यांनी दिली आहेत. भटक्या विमुक्त समाजातील एक मुलगा शिक्षण घेऊन डॉक्टर झाला. संधी मिळाल्यावर प्रयत्न करून तो कसा मोहरून-फुलून आला, ही

घटना ऐकल्यावर परिवर्तन होऊ शकतं, यावरचा विश्वास अधिकच दृढ झाला, असे डॉ. साळुंखे नमूद करतात.

माणसाला प्रेरणा दिली, त्याच्या विचारांना नवी दिशा दिली आणि त्याचा आत्मविश्वास वाढविला, तर त्याच्या अगदी रखरखीत वाळवटांसारख्या जीवनाचं कोवळ्या लुसलुशीत हिरवळीसारख्या उद्यानात रूपांतर होऊ शकतं. भारतीय समाजात अशा प्रकारचं परिवर्तनाचं बीज पेरणं ही काळाची गरज आहे. असा भाव डॉ. साळुंखे यांनी व्यक्त केला आहे.

३.२.४ सुरंगानं पहाड फोडता येतो, पण कळी उमलविता येत नाही !

मानवी जीवनामध्ये कठोरतेबरोबरच कोमलतेचेही किती महत्त्व असते, हे या लेखामध्ये डॉ. आ. ह. साळुंखे यांनी विशद केले आहे.

पाण्याच्या दुहेरी रूपाचं संत ज्ञानेश्वरांनी पुढीलप्रमाणे मार्मिक वर्णन केले आहे.

तऱ्ही मौपणें बुबळें। झगटितांहीं परि नाडळें।।

येऱ्हवि फोडी कराळें। पाणी जैसैं।।

एकीकडे पाणी डोंगराच्या कठीणातील कठीण कड्याचा चुराडा करू शकतं, तर दुसरीकडे ते डोळ्याच्या नाजूक बुबुळांना स्पर्श करताना त्यांना अजिबात इजा होणार नाही, इतका हळुवारपणा दाखवतं.

जीवनाच्या प्रवासात सामर्थ्याचं हे दुहेरी रूप ओळखणं फार आवश्यक आहे. प्रसंगानुसार कधी कठोर तर कधी हळवं बनण्याचा लवचिकपणा बाळगायला हवा, असे डॉ. आ. ह. साळुंखे म्हणतात. महाकवी भवभूतीनं उत्तररामचरित या नाटकामध्ये लोकोत्तर माणसांची मनं वज्रापेक्षाही कठोर आणि फुलापेक्षाही मृदू असतात, असे म्हटले आहे.

कधीकधी माणसाला एखाद्या कारणानं कठोर व्हावं लागतं, पण हा कठोरपणा आपद्धर्मासारखा असावा. आपद्धर्म हा एक अपवाद असतो. तो आपला स्वभावधर्म बनता कामा नये. प्रत्यक्षात मात्र आपण अनेकदा अविवेकीपणा आडदांडपणा करतो. दुसऱ्यांकडून ओरबाडून हवं ते मिळवण्याकडे आपला कल असतो. या अपप्रवृत्तीवर डॉ. साळुंखे यांनी टीका केली आहे. आपल्याला आपलं जीवन खऱ्या अर्थानं आनंदी करायचं असेल, दुसऱ्या व्यक्तीमध्ये आपल्याविषयी विश्वास, जिऱ्हाळा निर्माण करायचा असेल तर प्रेमाचा नाजूक धागाच उपयोगी पडतो. कठीण पहाड फोडण्याचं सामर्थ्य सुरंगामध्ये असतं. पण हे सामर्थ्य एखाद्या नाजूक कळीचं जबरदस्तीनं फुलात रूपांतर घडवून आणू शकत नाही. कळीला उमलविण्यासाठी जीवनरस बनून सूक्ष्मपणानं तिच्या अंतरंगाला, अस्तित्वाला व्यापावं लागतं. एखाद्यावर आघात करून त्याला दुःखी करणं सोपं आहे, पण असे आघात करून त्याच्या ओठांवर चांदण्यासारखं प्रसन्न हास्य फुलविला येत नाही. शस्त्रास्त्रांचे मार्ग विजय मिळवून देतील, परंतु ते प्रेम मिळवून देऊ शकत नाहीत. त्यासाठी हृदयांना जोडणाऱ्या निष्कपट भावनेचं अस्त्रच उपयोगी पडतं. अशा शब्दात निर्मळ, निर्मल, निर्वैर भावनेनं, प्रेमसंबंधांचं महत्त्व डॉ. साळुंखे यांनी सांगितले आहे.

३.३.५ हे स्वादिष्ट द्राक्ष नाही – हे कडू, पण औषधी, कारलं आहे!

प्रस्तुत लेखामध्ये डॉ. आ. हे. साळुंखे यांनी मानवी जीवनातल्या एका प्रखर वास्तवावर भाष्य केले आहे. या लेखाच्या प्रारंभी त्यांनी एक कथा सांगितली आहे. एकदा एक गृहस्थ आपल्या लेकीच्या गावी जातो. तेव्हा त्याला लेकीचे एक गीत कानावर पडते. आपल्या मुलाचे प्रेम साखरेसारखे व वडिलांचे प्रेम मात्र मिठासारखे आहे, असा त्या गीताचा आशय होता. हे ऐकून वडील खूप अस्वस्थ होतात व ते आल्या पावली माघारी फिरतात. तेव्हा मुलगी त्यांच्या हातापाया पडून परत घरी आणते. रात्रीच्या भोजनासाठी मुलगी पंचपक्वानांचा बेत करते. वडिलांना जेवण वाढते. वडिलांनी जेवण्यास सुरुवात केल्यावर त्यांचा घास तोंडातल्या तोंडात फिरतो. त्या सर्व जेवणात भरपूर गूळ व साखर घातलेली होती. पण एकाही पदार्थात मीठ घातलेले नव्हते. या जेवणामुळे अस्वस्थ झालेल्या वडिलांना दुपारचा प्रसंग आठवतो. त्यांच्या डोक्यात लख्ख प्रकाश पडतो. मिठाशिवाय जेवणाला चव नाही, काही अर्थ नाही. हेच नातेसंबंधांलाही लागू आहे. आपली मुलगी आपल्या गीतातून आपल्या प्रेमाला कमी लेखत नव्हती तर त्याचा गौरव करत होती, हे त्यांना कळते, उमजते.

असाच दुसरा एक प्रसंग डॉ. साळुंखे यांनी कथन केला आहे. कोल्हापुरातील एका कार्यक्रमांमध्ये त्यांची ओळख करून देताना संयोजकांनी म्हटले की, 'साळुंखे सर हे तासगावचे आहेत. तासगाव द्राक्षांसाठी प्रसिद्ध आहे. पण हे काही तासगावचे स्वादिष्ट द्राक्ष नाही. हे कडू कारलं आहे – अर्थात, ते औषधी आहे.' व्याजस्तुतीच्या स्वरूपात केलेल्या या वर्णनामध्ये डॉ. साळुंखे यांच्या विचारांची सामाजिक उपयुक्तता मांडलेली होती.

जीवनात विविध प्रसंग असे असतात की, तेथे कडूपणातच खरा गोडवा असतो. कारण त्यात हितकारकता असते. मिठाला 'लवण' म्हणतात आणि त्यापासून 'लावण्य' हा 'असाधारण सौंदर्य' या अर्थाचा शब्द तयार होतो. या देखण्या शब्दाचा मूळ अर्थ 'लवणत्व', 'मिठाची चव' असाच आहे. याचाच अर्थ असा की, उचित संदर्भामध्ये माधुर्याबरोबरच 'मीठपणा', 'कडूपणा' यांचंही स्थान अत्यंत महत्त्वाचं असतं, असं डॉ. साळुंखे यांनी प्रतिपादन केले आहे.

३.३.६ मैं किसी का शाह नहीं, मेरा भी कोई शाह नहीं!

वर्धा येथील स्वामी सत्यभक्त यांच्या समाधीवर पुढील वचन आहे – मैं भी न किसी का शाह बनूँ। मेरा भी कोई शाह न हों। आपण कुणावर स्वामित्व गाजवायचं नाही आणि दुसऱ्या कुणाच्या स्वामित्वांमध्ये स्वतःला बंदिस्त करून घ्यायचं नाही. सामाजिक संबंधांना नैतिकतेचा-समतेचा पाया देणारा आशय या वचनामध्ये आहे. या वचनाच्या अनुरोधाने डॉ. साळुंखे यांनी व्यक्ती आणि समाजाविषयी चिंतन प्रस्तुत लेखामध्ये व्यक्त केले आहे.

समाजामध्ये दोन प्रवृत्तीचे लोक असतात, असे डॉ. साळुंखे यांना वाटते. अनेक लोकांमध्ये दुसऱ्यावर वर्चस्व गाजवण्याची प्रवृत्ती असते. दुसऱ्यांचे स्वातंत्र्य हिसकावून घेऊन आपले व्यक्तिमत्त्व इतरांवर लादण्याचा प्रयत्न काहीजण करित असतात. दुसऱ्यावर हुकुमत गाजवण्याची ही प्रवृत्ती असते. दुसरी प्रवृत्ती

ही पहिलीच्या अगदी उलट असते. दुसऱ्या प्रवृत्तीच्या लोकांमध्ये स्वतंत्रपणे निर्णय घेण्याचं धैर्य नसतं. कुणाच्या तरी मागून जाण्यात त्यांना सुरक्षित वाटते. वरील दोन्हीही प्रवृत्ती विघातक आहेत.

डॉ. साळुंखे यांच्या मते, दुसऱ्याच्या सुःखदुःखात सहभागी व्हायचं, आवश्यक तिथं त्याला सहकार्य करायचं. पण आपल्या आक्रमक व्यक्तित्वानं त्याला गिळकृत करायचं नाही. याऊलट, आपल्या 'स्व' चा गाभा जपत असताना बाहेरून जे जे उत्तम, विधायक, पोषक मिळेल, ते स्वीकारून त्याला आपल्या 'स्व' चा अविभाज्य भाग बनवत जायचं, असा जीवनाचा प्रवास असावा. या प्रवासात, 'आपलं देण्याचं माप आणि घेण्याचं माप एकच असावं' हा म. फुल्यांचा विचार डॉ. साळुंखे यांनी अधोरेखित केला आहे.

३.३.७ तर जीवनातले उन्हाळेही पावसाळेच होतील!

मानवी जीवनातील संचयाचे, धारणक्षमतेचे महत्त्व प्रस्तुत लेखामध्ये डॉ. आ. ह. साळुंखे यांनी विशद केले आहे. चेरपुंजी हे भारतातील सर्वात जास्त पावसाचं ठिकाण आहे. उन्हाळ्याच्या दिवसात चेरपुंजीला पाण्याची टंचाई झाल्याची बातमी वृत्तपत्रामध्ये आली होती. सर्वाधिक पाऊस आणि पाण्याची टंचाई या दोन गोष्टी निःसंदिग्धपणे परस्पर विसंगत आहेत. अनेक बाबतीत आपली स्थिती चेरपुंजीसारखी असते, असे डॉ. साळुंखे यांना वाटते. जीवनात खूप कष्ट करून मिळविलेल्या गोष्टी टिकवून ठेवण्याची काही व्यवस्था आपण केलेली नसते. तेव्हा आयुष्याच्या उत्तरार्धात आपली अडचण होते. पैशांच्या बाबतीत हे अगदी स्पष्टपणे घडत असते. माणसे मरमर मरून पैसे कमवतात. परंतु त्याचे व्यवस्थापन नीट न केल्यामुळे काही काळाने अडचणीत येतात. कोलमडून पडतात. पैसा केवळ मिळविणं महत्त्वाचं नसतं, तर तो काटकसरीनं वापरणं, भावी काळासाठी बचत करणं आणि विवेकाने संकटावर मात करणं, हेच खरं महत्त्वाचं असतं, असं डॉ. साळुंखे म्हणतात.

आपण जे मिळवलं आहे, त्याचे योग्य व्यवस्थापन करून भावी काळासाठी ते साठवून ठेवण्याची संकल्पना पैशापाण्याप्रमाणेच इतर क्षेत्रांसही लागू पडते. ज्ञान, माहिती, अनुभव, जीवनमूल्यं यांच्या बाबतीत नेमकी हीच स्थिती असते. या गोष्टींचं भरपूर ग्रहण करणं हे जीवनाच्या समृद्धीसाठी आवश्यक आहेच, पण त्यांच्या ग्रहणापेक्षा त्यांचं धारण हे खरं महत्त्वाचं आहे. आपल्या ज्ञानाचा आपण जगण्यात, व्यवहारात किती वापर केला, हे महत्त्वाचं आहे. आपल्या व्यक्तिमत्त्वावर ज्ञानाचा किती मुसळधार पाऊस पडला, यापेक्षा त्यातले किती थेंब आपण आपल्या बुद्धीत साठवून ठेवले आणि योग्यवेळी योग्य रितीनं वापरले, हे अधिक महत्त्वाचे आहे. आपल्या जीवनाची स्थिती चेरपुंजीसारखी होऊ नये, यासाठी आपली धारणक्षमता जाणीवपूर्वक विकसित करणं आवश्यक आहे. आपलं व्यक्तिमत्त्व हे ज्ञानाचा एक-एक थेंब साठवत साठवत, विस्तारलेलं एक निर्मळ, प्रसन्न सरोवर बनावं आणि जीवनात जेव्हा जेव्हा उन्हाळ्याचे दिवस येतील तेव्हा त्या सरोवरातील थंडगार पाण्याच्या स्पर्शानं त्या चटक्यांची दाहकता नाहीशी व्हावी. असं झालं तर जीवनातले सर्व उन्हाळेही पावसाळे होतील, असा आशावाद प्रस्तुत लेखामध्ये व्यक्त केला आहे.

३.३.८ काळजाच्याही काळजात जपून ठेवावं, इतकं हे जीवन सुंदर आहे!

मानवी जीवनातील सौंदर्यावर भाष्य करणारा हा एक अप्रतिम लेख आहे. मानवी जीवन, मानवी शरीर, मन, विवेकबुद्धी यांचं थोरपण डॉ. आ. ह. साळुंखे यांनी गायले आहे.

आपण आपल्या जीवनाचा एक नकाशा तयार करून तो सदैव आपल्या मनाच्या नजरेसमोर ठेवावा, असे डॉ. साळुंखे यांना वाटते. या नकाशात नाना प्रकारच्या नोंदी कराव्यात. उदा. आपण कोण आहोत? (म्हणजे आपली स्वभाव वैशिष्ट्ये, गुणदोष, बलस्थानं, दौर्बल्यस्थान इ.) आपल्या जीवनाचं उद्दिष्ट काय, त्या उद्दिष्टाच्या दिशेने आपली वाटचाल कशी आहे, इत्यादी. या नकाशाबरोबर आपलं प्रत्यक्ष जीवन ताडून पहावं. जे घटक चांगले असतील ते वाढवावेत, जे घटक अनिष्ट जाणवतील, ते काढून टाकावेत. जे चांगले असूनही आपल्या जीवनात आढळत नाहीत, त्यांची नव्यानं निर्मिती करावी. यामुळे आपला परिपूर्णतेकडे प्रवास होईल.

आपलं जीवन आनंदानं भरून टाकण्यासाठी अशा आनंदाचे संभाव्य सर्व पैलू अनुभवावेत, सूक्ष्मत्वापासून स्थूलत्वापर्यंतचे त्याचे नाना थर चाखावेत. शिवाय, हा आनंद आपल्या सहवासात येणाऱ्या सर्वांमध्ये वाटावा. दुसऱ्यांना आनंद देण्याच्या कृतीमुळे त्यांच्या चित्तवृत्ती प्रफुल्लीत होतात आणि आपल्या मनात एक उमदेपण तयार होते. विकारांचे विषारी घटक आपल्या जीवनापासून दूर ठेवणं हे आनंदासाठी आवश्यक आहे.

या संदर्भात वर्धमान महावीरांच्या आईविषयीची एक कथा अर्थपूर्ण आहे. महावीर आईच्या उदरात असताना आईनी 'निर्धूम अग्नी' चे स्वप्न पाहिले होते. अग्नीची ऊब आणि प्रकाश हवा, पण त्याच्याबरोबर येणारा धूर मात्र नको. किती सुंदर स्वप्न आहे! आपल्या जीवनात विकारांचा धूर जितका टाळता येईल तितका टाळावा. प्रेमाची ऊब आणि ज्ञानाचा प्रकाश जितका वाढवता येईल तितका वाढवावा.

हे जीवन मुळातच खूप सुंदर आहे. त्याला सर्व प्रकारच्या कुरूपतेपासून वाचवण्याची जबाबदारी आपली आहे. त्यामध्ये नव्या नव्या सौंदर्याची व उत्कट प्रसन्न आनंदाची भर घालण्याची जबाबदारीही आपलीच आहे. आयुष्यात सर्व काही मिळवलं, पण 'जीवन जगायचं' तेवढं राहून गेलं, असा पश्चाताप करण्याची वेळ आपल्यावर येऊ नये, याची दक्षता आपण घेतली पाहिजे, असे जीवनविषयक मौलिक चिंतन इथे प्रकटले आहे.

३.३.९ अरे ! चांदण्यात भिजायचं राहून गेलं असतं ना!

आपल्या छोट्याशा आयुष्यात लाख लाख स्वप्नं असतात. त्यातही स्वप्नभंगाची शक्यताच जास्त असते. तरीही माणूस काळजावरच्या जखमा सोबतीला घेऊन काही स्वप्नं साकार झाल्याचा आनंदोत्सव साजरा करतो. आपल्याच एखाद्या आकांक्षेच्या पूर्तीसाठी आपण अनेकदा आपलीच इतर कोवळी स्वप्नं चिरडून टाकत असतो. या संदर्भातील एक प्रसंग डॉ. साळुंखे यांनी प्रस्तुत लेखामध्ये कथन केला आहे.

एकदा रात्रीच्या वेळी डॉ. साळुंखे गाडीतून प्रवास करीत होते. वाहनचालक व स्वतः डॉ. साळुंखे असे दोघेच होते. रात्रीच्या वेळी आडवळणाच्या वाटेने जाऊ नका, धोका संभवतो, असा काळजीपोटी सल्ला काही मित्रांनी दिला होता. परंतु, तातडीनं पोहचण्यासाठी ते त्या आडवाटेनेच निघाले. रस्त्याचा जो भाग धोकादायक म्हणून सांगितला होता, त्या भागात गेल्यावर एका बाजूनं मनात भयप्रद विचारांचा धुमाकूळ सुरू होता. तर दुसऱ्या बाजूनं पौर्णिमेच्या टिपूर चांदण्यात न्हाऊन निघालेली झाडं, वेली, टेकड्या आणि असंख्य गोष्टी पाहून मन वेडावून गेले. त्या लख्ख, देखण्या, टिपूर शांत चांदण्याच्या विलक्षण मनमोहक वर्षावाने डॉ. साळुंखे भान हरपले. त्यांनी ड्रायव्हरला गाडी थांबवायला केव्हा सांगितली व गाडीतून खाली उतरून ते त्या चांदण्यात आरपार भिजून केव्हा निघाले, हे कळले सुद्धा नाही. भोवतालच्या साऱ्या साऱ्या गोष्टींचा त्यांना विसर पडला. जणू काही ते चांदण्यात विरून, विरघळून गेले होते... 'जगण्यासाठीही आणि मरण्यासाठीही यापेक्षा अधिक देखणा क्षण पुन्हा कुठं मिळाला असता?' असं या प्रसंगाचं वर्णन करताना त्यांनी म्हटलं आहे.

निसर्गाशी, सृष्टीशी, तिच्या नाना रूप, रंग, गंधादि गोष्टीशी एकरूप होऊन, त्यांच्यात विरघळून, 'स्व'ला विसरून जगण्याचा एक अननभूत आनंद घ्यावा. जीवनाचा क्षण-न-क्षण आनंदाचा आस्वाद घेत जगावा. चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणूनच आपली प्रत्येक उक्ती-कृती असावी, असा विलक्षण आनंदमयी, सौंदर्यमयी व प्रेरणादायी विचार डॉ. साळुंखे यांनी मांडला आहे.

३.४ समारोप

डॉ. आ. ह. साळुंखे यांचे जीवनविषयक चिंतन प्रस्तुत पुस्तकामध्ये व्यक्त झाले आहे. यांमधील प्रत्येक लेखामध्ये काही अनुभव-घटना, प्रसंग वगैरेचे कथन करीत, काही मूलभूत गोष्टींचे विवेचन त्यांनी केले आहे. साध्या, सोप्या, प्रवाही, ओघवत्या भाषेत केलेले हे निवेदन वाचकांच्या मनात घर करते. जीवनातील चढ-उतार व सर्वोच्च शिखरावरून उतरणीच्या क्लेशदायक अनुभवाला आनंदमय करण्याची जादू डॉ. साळुंखे यांनी सांगितली आहे. आपण कसोटीच्या क्षणी कसे वागतो, यावरच आपल्या व्यक्तिमत्त्वातील सर्व बाबींचा कस लागत असतो, ही अत्यंत महत्त्वाची बाब त्यांनी कथनात्मक शैलीतून आविष्कृत केली आहे. परिवर्तनाची वाट बिकट असली तरी प्रयत्नपूर्वक ते शक्य आहे, असा आश्वासक विचार मांडला आहे. कठोरता आणि कोमलता या भावनांचे स्थान आणि मानवी संबंधातील उपयोजन यांचे मार्मिक विश्लेषण केले आहे. कडू, कठीण वाटणाऱ्या गोष्टींचं जीवनाला हितकारक असतात, हे मीठ, कारल्यांच्या उदाहरणातून स्पष्ट केले आहे. मानवी नातेसंबंधात स्वामित्वहक्काचा, सत्तासंबंधाचा, वर्चस्ववादाचा स्पर्शही नसावा. 'आपलं देण्याचं आणि घेण्याचं माप एकच असावं', असा मूलभूत विचार मांडला आहे. मानवी जीवन सुंदर आहे. या सृष्टीतील प्रत्येक गोष्टीचा समरसून आनंद घेत, चांदण्यात भिजून घ्यावे, असा जीवनासक्तीचा रसरशीत विचार या पुस्तकाच्या शब्दा-शब्दापासून अभिव्यक्त झाला आहे.

३.५ प्रश्नोत्तरे

३.५.१ वस्तुनिष्ठ बहुपर्यायी प्रश्न

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बौद्ध धम्मावर कोणता ग्रंथ लिहिला ?
अ) सर्वोत्तम भूमिपूत्र: गोतम बुद्ध ब) त्रिपिटक
क) बुद्ध आणि त्यांचा धम्म ड) धम्म म्हणजे काय?
२. मुलीने वडिलांच्या प्रेमास कशाची उपमा दिली होती ?
अ) साखर ब) साय क) मीठ ड) गूळ
३. 'मैं कभी न किसी का शाह बनूँ। मेरा भी कोई शाह न हों।' हे वचन कोणाचे आहे ?
अ) कबीर ब) गुरुनानक क) तुकडोजी महाराज ड) स्वामी सत्यभक्त
४. 'आपलं देण्याचं माप आणि घेण्याचं माप एकचं असावं?' असा विचार कोणी मांडला होता!
अ) म. फुले ब) शाहू महाराज
क) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ड) तुकाराम
५. वर्धमान महावीरांच्या आईना कोणते स्वप्न पडले होते ?
अ) अग्नी ब) निर्धूम अग्नी क) वादळ ड) स्वर्ग

उत्तरे- (१) बुद्ध आणि त्यांचा धम्म, (२) मीठ, (३) स्वामी सत्यभक्त, (४) म. फुले, (५) निर्धूम अग्नी

३.५.२ दीर्घोत्तरी प्रश्न

१. डॉ. आ. ह. साळुंखे यांच्या ललित लेखनाची वैशिष्ट्ये 'चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणून!' या पुस्तकाच्या आधारे सांगा.

उत्तरासाठीची मुद्दे

डॉ. आ. ह. साळुंखे यांचे व्यक्तिमत्व-विविधांगी प्रकारचे लेखन-काव्यात्म, ललित गद्यात्मक लेखनाची प्रकृती, संवेदनशील दृष्टी-भावनांची तरल अभिव्यक्ती-सूक्ष्म निरीक्षण, चिंतनशीलता, मानवी जीवन, निसर्ग, सृष्टी याविषयीची जीवनासक्ती, आस्था व त्यांस अभिव्यक्त करणारी सौंदर्यशील लेखनशैली-

'चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणून!' या शीर्षकाची समर्पकता-'म्हणून' या अव्ययाचे उपयोजन व त्याचे औचित्य- लेखनाची जीवनदृष्टी व लेखकाचे प्रयोजन-लेखांच्या शीर्षकांची अर्थबोधकता, सूचकता, आवाहकता-निवेदन शैली-प्रारंभी अनुभव, घटना, प्रसंगांचे कथन- त्यानंतर, लालित्यमय भाष्य, जीवनातील अनुभवजन्य घटना प्रसंगांच्या आधारे तत्त्वचिंतनात्मक, सुबोध व सर्वस्पर्शी विवेचन-साधी,

सोपी, ओघवती, प्रवाही भाषा-दैनंदिन जीवनातील उदाहरणे-अनुभवांचे सार्वत्रिकीकरण-अनुभवांचे ताजेपण-वर्तमान प्रस्तुतता व आवाहकता यांचा मनोज्ञ मिलाफ-शब्दांची उच्चारानुसारी बोली रूप - उदा. असं, जसं, वाटतं, असतं इ..... त्यामुळे वाचकांशी जवळीक-तत्सम शब्दांचा कमीतकमी परंतु औचित्यपूर्ण प्रभावी वापर, उदा. जिजीविषा, विजिगीषा, लवण, व्याघ्र इ.-संदर्भ बहुलता-बहुश्रुतता-व्यासंग, चिंतन, विचार यांचे व्यापक आविष्करण-परंतु विद्वज्जडता, तत्त्वज्जडता नाही 'हृदयसंवाद साधणारे नितांत सुंदर लेखन, शब्दार्थाचा काटेकोर वापर, तार्किक मांडणी, विचार/मुद्दा पटवून देण्यासाठी उदाहरणे, दाखले यांचे मार्मिक उपयोजन-लालित्यमय भाषा, अलंकारिक वाक्ये, चित्रमय वर्णनशैली (उदा. चांदण्यात भिजण्याचे वर्णन), भाषेवरील प्रभुत्व-विशेषणे इ.- वाचकांशी जिव्हाळ्याचा-प्रेमाचा बंध निर्माण करणारी व त्यांच्यात परिवर्तनाची ज्योत हळूवारपणे प्रदिप्त करणारी लेखनशैली, समारोप.

२. 'अरे! चांदण्यात भिजायचं...' व 'काळजाच्याही काळजात...' या लेखांमधून जीवनाविषयीचा कोणता दृष्टिकोन व्यक्त होतो?

उत्तर : मुद्दा क्र. ३.३.९ व ३.३.८ च्या आशयाच्या आधारे उत्तर तयार करा.

३.५.३ लघुत्तरी प्रश्न

१. मानवी जीवनातील परिवर्तनासंदर्भात कोणती भूमिका डॉ. आ. ह. साळुंखे यांनी मांडली आहे?

उत्तर : मुद्दा क्र. ३.३.३ मधील आशयाच्या आधारे उत्तर तयार करा.

३.६ सरावासाठी प्रश्न

३.६.१ दीर्घोत्तरी प्रश्न

१. 'चांदण्यात भिजायचं राहून जाऊ नये, म्हणून !' या पुस्तकामधून डॉ. आ. ह. साळुंखे यांनी कोणता विचार मांडला आहे?

२. डॉ. आ. ह. साळुंखे यांच्या ललित लेखनाचे विशेष सांगा.

३.६.२ लघुत्तरी प्रश्न

१. 'तर जीवनातले सर्व उन्हाळे पावसाळे होतील!' या आशावादामागील डॉ. आ. ह. साळुंखे यांची भूमिका स्पष्ट करा.

३.७ उपक्रम

डॉ. आ. ह. साळुंखे यांचे सर्व ग्रंथ मिळवून वाचा व त्यावर प्रकल्प तयार करा.

३.८ अधिक वाचनासाठी संदर्भ ग्रंथ

१. साळुंखे आ. ह. - आस्तिक शिरोमणी चार्वाक, लोकायत प्रकाशन, सातारा
२. साळुंखे आ. ह. - धर्म की धर्मापलिकडे?, लोकायत प्रकाशन, सातारा
३. साळुंखे आ. ह. - जिज्ञासापुरुष ह्यून त्संग, लोकायत प्रकाशन, सातारा
४. साळुंखे आ. ह. - सर्वोत्तम भूमिपूत्र : गोतम बुद्ध, लोकायत प्रकाशन, सातारा
५. साळुंखे आ. ह. - शंभर कोटी मेंदू, दोनशे कोटी हात, लोकायत प्रकाशन, सातारा

